

Stjepan GALIĆ

OBIČAJI KAO VODIČI LJUDSKOME ŽIVOTU U POSUŠKOME KRAJU

1. UVOD

Pod pojmom Posušje postoje dva značenja: 1. posuška kotlina koja se proteže od Vranića do Zavelima, od Tribistova do Batina i Osoja, (a Rakitno je tek desetak godina postalo sastavnim dijelom općine) i gradić Posušje kao sjedište općine Posušje, najveće mjesto u istoimenom krškom polju. Toponim Posušje dobio je ime po suši, sušnom, bezvodnom kraju.

Općina Posušje ustanovljena je 1. rujna 1955., a dotle je to područje imalo različito administrativno-teritorijalno nazivlje. Austro-Ugarska je 80-ih godina 19. st. u Posušju utemeljila Kotarsku ispostavu Kotara Ljubuški, koja je djelovala do uspostave NHD. Tada je Posušje postalo kotar s tri općine: Posušje, Rakitno i Vir. Umjesto kotara partizani su oformili Narodnooslobodilački odbor. Administrativno-teritorijalne granice sreza Posušje mijenjale su se dva puta. Prvi put teritorij općine Vir, koji je pripadao općini Duvno, pripojen je tadašnjem srezu Posušje. Vlada NR BiH ukinula je srez Posušje 1. kolovoza 1947. i pripojila ga Lištici. Od 1950. god. do formiranja općine opet je Posušje djelovalo kao srez.

Općina Posušje graniči s općinama Grude, Tomislavgrad, Imotski, Jablanica, Mostar i Široki Brijeg. Posuški kraj obuhvaća četiri po visini poredane (stepeničasto) krške zaravni: Virsko i Posuško polje, Rakitsko polje i Dugo polje (oko Blidinja). Općinsko središte nalazi se na raskrižju puteva: Mostar - Imotski - Split, Mostar - Tomislavgrad - Livno, te Ploče - Ljubuški - Grude - Rama - Uskoplje - Travnik.

Sl. 1. Pregledna zemljovidna karta općine Posušje.

Prema popisu stanovništva iz 1991. god. ubraja se u red manjih općina u BiH, Posušje je imalo 3913 stanovnika, a općina Posušje 17.134 stanovnika (Hrvata 16.963, Srba 9, Muslimana 6, Jugoslavena 26 i nepoznato 130). Prema popisu iz 1981. god. općina Posušje je imala 16.455 ljudi. Većinom je naseljeno Hrvatima (99,78 %).

Spominje se 1408. god. kao Posusse u upravi kralja Ostoje, kao glavno mjesto župe Posušje. Površina posuške općine iznosi 461 km².

U posuškom kraju čovjek je živio u 2. st. pr. Kr. To potvrđuju arheološka istraživanja. Još u vrijeme neolita ovdje su živjeli Iliri, i to njihovo ratoborno pleme Delmati, koje su Rimljani pokorili u 2. st. pr. Kr. Učvrstivši svoju vlast Rimljani su u Gracu sagradili jaku utvrdu i s dvije ceste (Tihaljina - Prispa - Gradac - Tribistovo - Rakitno - Mesihovina), koje su ovaj kraj povezale s Duvanjskim poljem.

Hrvati su na ove prostore doselili u 7. st. u teritorijalno-političkom pogledu ovaj je kraj vjerojatno pripadao starohrvatskoj župi Imota i tako

se nalazio u sastavu hrvatske države. Nakon toga do 1382. njime su upravljali suvereni, a od 1382. do 1493. god. bosanski vladari.

U povijesnim knjigama Posušje se prvi put spominje 1378. god., kada je, na poziv Margarete, udove hrvatskog feudalca Ivana Nelipića, zbog napada na nju i njezina sina, pred gradom Sinjom održan narodni zbor na kome je bilo došlo i mnogo Posušana. U srednjem vijeku, u doba feudalizma, posuški je teritorij bio podijeljen na tri male feudalne župe: Posušje, Rakitno i Planinu (planinsko područje oko Blidinjskog jezera).

Za vrijeme turske vladavine (1493.-1878.) Hrvati su u posuškom kraju bili potpuno obespravljeni i surovim turskim metodama prisiljavani da se odnarde, da prijeđu na islam. Ali, tu su djelovali franjevci, držeći se one čuvene poslovice: Kud Turčin s ćordom, tud franjevci s torbom. Kao metafora za otpor osvajačima spominju se franjevci i tvrdi hercegovački kamen. Te osobine su pripisane i ljudima ovoga kraja, koji su uspjeli sačuvati svoju katoličku vjeru i svoj hrvatski identitet i ponos.

Austro-Ugarska je vladala BiH 40 god. (1878.-1918.). Ona je djelomično pokazala svoj europski duh življenja, ali je prvenstveno gledala svoje ekonomske i osvajačke interese.

Vrijeme između dvaju svjetskih ratova (od 1918. do 1941.) značilo je obespravljen život u "zajedničkoj" državi, u kojoj je prevladavao srpski hegemonizam. Hrvati nisu ostvarili ništa od onoga o čemu se govorilo prije stvaranja Kraljevine SHS. U ovoj i ovakvoj državi Hrvati nisu vidjeli ni djelića šanse za preživljavanje. Zato je s neskrivenim oduševljenjem dočekan dan osnivanja NDH. Veliki broj Posušana stupio je u njezine postrojbe. Nažalost, oko 1.300 njih pali su u borbama ili 1945., nakon službenog završetka Drugoga svjetskog rata, na Križnom putu ili na Bleiburgu.

I druga Jugoslavija bila je zločesta maćeha ljudima ovoga kraja. I dok su susjedi u Istočnoj Hercegovini (pred sam kraj rata "poskidali kokarde i navlačili kape partizanke"), dobivali "prvoboračke mirovine", dotle su ljudi ovoga kraja morali prolaziti razne torture, zatvaranja, optužbe, ubijanja... Morali su krenuti na put, "trbuhom za kruhom". Kao gastarbajteri, odlazili su u europske, američke ili australijske zemlje i tamo zarađivali gorki i tvrdi kruh sa sedam kora.

A onda je, koncem 90-ih god. 20. st. došlo do raspada i druge Juge. Valjalo je ući u Domovinski rat i braniti ono što je svoje, po svim Božjim i ljudskim zakonima. Zahvaljujući sudjelovanju dijela i Posušana, dobivena je i samostalna Republika Hrvatska, a i u BiH obranjeni su hrvatski prostori. Cijena nije bila mala. Iako se izravno nije ratovalo na području općine Posušje, 48 vitezova dalo je svoje živote.

2. PREDBOŽIĆNI OBREDNI I OBITELJSKI OBİČAJI

*Običaj je veliki vodič ljudskom životu.
(David Hume)*

Uz Badnjak, dan uoči Božića, vezano je više pučkih običaja: posipanje slame, paljenje panja - badnjaka, a dan završava odlaskom na misu polnoćku. Badnjak ujedno označava panj promjera od 18 do 25 cm, a dužine od 100 do 120 cm (ili kladu), koji se tradicionalno palio na ognjištu noć uoči Božića, polijevao se vinom i u usječeni znak križa, na debljem kraju, ukoso zasječenog badnjaka posipalo se žito, hrana, polijevalo se crnim vinom. Badnjaci bi tinjali tijekom božićnih blagdana.

Za Badnji dan temeljito se čistilo posuđe, a naročito tave. Budući da je Badnjak dan posta i nemrsa, a obično se tada jeo bakalar, riba, a pekli bi se i uštipci i još neka nemasna jela. Uoči večere sva kućna čeljad morala je biti na okupu, u kužini. Tada domaćica uzima krštenu vodu i govori domaćinu:

- Hajde, unesi badnjak. (A badnjak je već spremljen kod ulaznih vrata).

Domaćin izlazi, a s njime često i jedno dijete, obično muško. Ubrzo kucaju na vrata i viču:

- Hej, domaćine, ima li koga?

Tada se vrata otvaraju i u kužinu unosi domaćin s badnjakom i govori:

- Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došla Badnja večer.

Ukućani, u stojećem stavu odgovaraju:

- Vazda Isus i Marija. I s tobom Bog dâ zajedno! Istovremeno domaćica baca po badnjaku i domaćinu kukuruzna zrna. Domaćin produžuje do vatre na ognjištu, prilaže badnjak i kaže:

- Hajde, sretno neka gori zauvijek, koljeno na koljeno.

Domaćin se krsti i moli se Boga, odnosno pozdravi Gospa, a domaćica istovremeno škropi kuću i moli Vjerovanje. I tako obiđe i poškropi sve prostorije u kući, kao i dvorište ispred kuće. Kada se Gospa pozdravi, meće se sinija, a na nju čanjak, drvene kašike. Za siniju sjedaju svi ukućani i svi zajedno večeraju. Poslije jela slijedi molitva, a nakon toga domaćin određuje tko će ići na ponoćku, a tko će još malo posjediti i na spavanje.

Ujutro, na dan rođenja Isusova, domaćin rasporedi tako da što više čeljadi id k sv. misi, a domaćica ili netko drugi ostaje u kući pripremiti svečani, veliki ručak, za proslavu Isusova rođenja.

Po starom običaju svatko se sa svakim izmirio ako je eventualno bio u svađi. I svatko svakom čestita porođenje Isusovo. Poslije sv. mise svatko ide svojoj kući i čeljadi, jer se na prvi dan Božića nema svraćanja u tuđe kuće, ni svađa, ni udaranja djece.

Oj Božiću, Bože moj

Oj Božiću, Bože moj,
ja te zovem na pomoć,
i Divicu Mariju,
da mi kaže putiće,
kroz zelene busiće,
na onu vodu pravicu,
di no sidi Divica,
na glavi joj krunica,
bile ruke umivala,
grišne duše dozivala:
“Držite se ramena,
za Isusa ranjena,
pogledajte gori-doli
di se nebo otvara,
di se zemlja prosvitla.”
Bože moj,
dušu mi prosvitli
ko i svoje tilo.
Amen.

Sl. 2.
*Župna crkva
sv. Jure u Viru.*

3. BLAGDANSKI DAROVI I PRINCIPI

*Bez pomoći predrasuda i običaja
ne bih znao naći put kroz sobu.
(William Hazlitt)*

Stjepan Prvomučenic proslavlja se 26. prosinca. Apostolski mučenik; osuđen od Sinedrija i kamenovan u Jeruzalemu. Prvi kršćanski mučenik. Kod nas se jednostavno kaže Stipandan. Na taj blagdan održavaju se sv. mise i derneći. Poslije mise mladež izlazi na cestu, u šetnju, a starije osobe, rodbina i prijatelji okupljaju se i po redu se čestita sv. Stipan. Slijedi odgovor onoga kome je čestitka upućena:

- I s tobom Bog dâ zajedno!

Iz džepova muškarci vade boce, biraši, ili buklije s rakijom, kruškovcem, pelinkovcem... Nazdravlja se po redu i običaju. A običaj je da svaki muškarac od navršениh 18 godina nosi sa sobom bocu u džepu. Plutani čepovi su bili rijetkost, pa su boce nerijetko bile začipane suhom smokvom ili kulinom.

Poslije te stanke i zdravice, momci i djevojke poredaju se u dva reda, okrenuti licem prema licu, cure na jednoj, a momci na drugoj strani. Tada nastaje jedan običajni fenomen: bacanje naranči, jabuka, nakita. Obično su to oni momci i cure koji su već spremni za budući život i brak. Momak baci jabuku, a cura mu uzvratu većom jabukom ili narančom, ili nakitom. A taj nakit se sastojao od oraha, bombona, rogača, suhih smokava, čarapa, patki duhana i trobojnice. Nakit je još često bio ukrašen i s isjeckanom kartom crven-bijel-plav.

Poslije tih darova stari se upućuju u smjeru svoje kuće, ili kod rodbine i prijatelja na užinu, na tzv. svraćanje. Mladi koji se nisu svračali, oni produžuju put do prvog raskrižja, gdje su se dijelili lijevo-desno. Tu bi malo sjedali, ženske bi vadile ručnike, stavljale ih na zemlju, a iz torbe ili zornice vadile bi voće, orahe, bajame, suhe smokve, kostile, rogače, poneku jabuku ili naranču. Muškarci su vadili piće i nastavljali bi piti, s voćem meziti i pjevati naše stare pjesme, gange, uzgor, putnički ili džotavicu.

Trećega dana božićnih blagdana (27. prosinca) proslavlja se sv. Ivan, apostol i evanđelist (učenik Isusov, najmlađi od dvanaestorice apostola, pisac četvrtog Evanđelja, Otkrivenja /Apokalipse/ i triju poslanica...). Toga dana organizira se dernek na groblju.

Dan nakon sv. Ivana dolaze Mladenci ili Nevina dječica. Očito, riječ je o prazniku namijenjenom djeci i njihovoj radosti. Navodno, tada se

djeca od tri do 12 godina lagano udaraju malom šipkom, a udara se odozdo prema gore i govori se:

- Resti, moje dite, resti! To je vjerojatno izmišljeno zbog velikih božićnih praznika, kada su djeca ponešto i zgriješila. A tada se govorilo:

- Nemojte nas udarati. Narešće vam čir na zadnjici.

Dva dana poslije slavi se Sveta obitelj (30. prosinca), a Silvestrovo, 31. prosinca. Onda slijedi Nova godina ili Marija Bogorodica. Po selu nije se organizirano slavila Nova godina. Okupljali su se na određenom mjestu nekoliko dobrih susjeda i prijatelja ili uže rodbine. Na posebnom mjestu slavili su mladi, najčešće organizirajući sijela.

Svi postupci i običaji bili su kao i kod prethodno opisanih proslava i blagdanskih svečanosti. Slijedila su čestitanja kao i drugih crkvenih blagdana i preko boce se dolazilo i do darova.

Šestoga siječnja i danas se slavi Bogojavljenje ili sv. Tri kralja, pa sljedećeg dana Krštenje Gospodinovo. Za Vodokršće se nosi voda i sol na blagoslov, kako bi se mogli blagosloviti i u miru s Bogom pripremiti proljetni radovi: rasadi duhana, kupusa, kavada, paprika, patlidžana, a i sjetva ako je netko zaboravio ili fizički nije to stigao na vrijeme učiniti. Inače, ti poslovi redovito su činjeni nešto malo prije ili poslije Svih svetih. Sijala bi se, na boljim zemljama, bijela žita, rumenka, ječam, ozimica, a sočivica se sijala na lošijim zemljama. Ovakvi mali okrajci i vrtli kopali su se malo pliće ili samo, kako smo mi govorili: "Samo malo načakaj".

Već 15. siječnja počeli bismo sijati ozimi duhan., tj. suho zrno, a drugi bi uzgajali i legli duhan u vrećicama, pored vatre, na kutu, ili ako je tko imao šporet 'fijaker', tzv. ciganski šporet. A bilo ih je koji su ga i pod glavom legli i kad duhan izleže oko 2 do 4 mm, tada bi se uspora sijala po rasadu. Kada se ta uspora posije, onda treba po klici staviti vrlo sitnu zemlju, po mogućnosti iz šume, tzv. amur i onda se to lijepo polije iz tzv. brokve polivače s vodom. Tako slično se radi i s kavadama, paprikama, patlidžanima.

Rasadi obvezno trebaju biti pokriveni za vrijeme hladnih zimskih dana i noći (obvezno).

Već o sv. Juraj, (kršćanskog mučenika, zaštitnika vitezova i Engleske) ili jednostavnije o Jurjevu (23. travnja), već bi se počelo iznositi i saditi po njivama.

Poslije dođe lijepo okopavanje duhana, a kada duhan dostigne 10 do 15 lista, tada dolazi filanc, tj. procjenitelj duhana i broji ti sve strukove, mjeri prosjek duhana u svakom vrtlu od dva do pet strukova, sabere se i vaga. To je tako strogo za vrijeme stare Juge, tako da čovjek nije ni smio ni sam pušiti vlastiti duhan, a bilo je i zabranjeno. Ako ti je na vagi

Sl. 3. Obiteljski odlazak na misno slavlje: U Viru, kod crkve, na dan 23. travnja, na Jurjevo, slavi se rađanje života i oživljavanje prirode. Stipan Bajić - Galić (čuči u sredini), žena mu Joza (desno od njega) i pet sinova (stoje, po starosti, zdesna: Ivan, Mate, Milan, Ante i Pere). Prva slijeva nevjesta Iva, lijevo od Stipana - nevjesta Mara i njezin otac. Snimak je napravljen 23. travnja 1954.

falilo više od 10 kg od procijenjenog uroda, morao si ga pronaći i predati ga. Ako si pogriješio dvije godine uzastopce, onda si gubio pravo sadioca duhana. Zato su se ljudi snalazili pa su sadili negdje male vrtliće, koje nisu prijavljivali, a strahovali su da bi ih netko mogao otkucati. Činili su to jadni ljudi kako bi sami mogli pušiti i svoje obveze prema državi izmirivati.

Duhan ima svojih šest branja: podbir, nadbir, srida, podvršak, ovršak ili vršak i otovina ili zaperci. Kada se duhan obere i donese kući, klasira se po branju, po veličini, a poslije kad bi se listao i po boji.

Već tijekom veljače i ožujka počinjali su teži radovi: kopanje za sadnju krumpira, duhana, loze na galju, plitko kopanje za kapulu i bijeli luk, oranje zemlje za sijanje kukuruza, lucerku i ostale poljoprivredne kulture. To duboko kopanje bi se obično dogodilo u drugom-trećem mjesecu, obično u korizmenim danima, pa bi se često čula i šaljiva pjesma. Ovo pjevanje nije bilo pravo, nego korizmeno pjevanje, a najviše su pjevale žene i djevojke, sve do Uskrsa.

4. IMATI I NEMATI

Oče, koliko dugo ćemo još trpjeti ovakvo siromaštvo? Četrdeset dana. A onda? Naviknut ćemo se. (Armenska)

Za vrijeme korizme nije bilo nikakvog veselja, ni skupova, ni vjenčanja. I kad korizma prolazi, uoči Uskrsa i Velikog petka i Velike subote, išlo bi se u Posušje ili Vir. Ljudi su govorili da se mora jesti bakalar i ostala riba, uz obavezno crno vino. Govorili su: Koliko crnoga vina popiješ, toliko krvi dobiješ. Križ se nosio kroz Posušje i Vir.

Ovaj posuški kraj oduvijek je bio poljoprivredni i stočarski. Gotovo svaka kuća je imala kravu, malo ovaca, pokoje krme, nešto kokošiju, obavezno magare... Jači (bogatiji) ljudi su imali više ovaca, konja dva-tri, kravu ili dvije, dvoje ili troje krmadi, krmenja. Uglavnom se jela isključivo domaća hrana, a glavni prehrambeni proizvodi bili su kukuruz, raštika, mlijeko, jaja...

Za sve vrijeme moga djetinjstva glavne dječje igre bile su: punjkanje, igranje klisa, palje, keve, pucanje topova, tj. pravljeno od gliba, vrcanje, igranje 'bliže' metalnim novčićima, muće, broj ili slika, igranje gradova, sakrivanje, žmirke, kamiša, vaćanje, nose plove tzv. škole, prstena, mice, šijanje, krpenjaka, kapuljanje, zujavica, bacanje kamena s ramena, skok udalj i s mjesta itd.

Sjećam se dobro svoje kužine. Ulaz u kuću, s desne strane dva burila, u produžetku naćve, lopar, dolap, razna udubljena u zidu za sitne kućanske potrebe (za šećer, kavu i ostale sitnice); na suprotnoj strani bilo je ognjište, kut, uz kut sač ili saćura, ožeg, sopa na obje strane od kuta koje su služile za sjedenje, sture za prostiranje, rute za prostiranje i pokrivanje i gunj. Onaj tko je bio malo bogatiji, imao je gunj. Malo je tada bilo kreveta ili nekog drugog pokućstva.

5. KORIZMENI I USKRSNI OBIČAJI

Kršćanima je najvažniji blagdan Uskrs, kojim se slavi uspomena na uskrsnuće Isusa Krista. Kako bi taj blagdan bio što dostojnije proslavljen, Crkva je već u prvim stoljećima svoga postojanja uvela praksu da se pokorom i molitvom tijekom sedam tjedana prije Uskrsa dostojno sprema na proživljavanje trpljenja, mučenja, smrti i uskrsnuća Isusova. To se vrijeme naziva korizma.

U razdoblju između Poklada i Uskrsa prvih šest nedjelja imaju posebne nazive: 1. Čista, 2. Pačista, 3. Bezimena, 4. Sridoposna, 5. Gluha i 6. Cvjetna. Sedma nedjelja je najsjajnija u crkvenoj godini Uskrs.

Korizmeno vrijeme (od Poklada do Velikoga tjedna te do Uskrsa) je jedna cjelina, pa su i narodni običaji koji se prakticiraju također jedinstveni.

Poklade su vrijeme pučkih svečanosti i maskiranja od Bogojavljenja do korizme, a osobito posljednjega njezina dana pokladni utorak (prvi iza Pokladne nedjelje, s kojom nastaje zaključak poslijebožićne ženidbe i udadbe). Sinonimi za poklade su mesopust, fašnik ili karneval.

Znači, od Poklada počinje korizma. Tom se tom prigodom pjevalo:

- Pokladi, s trbuhom se okladi,

nema mrsa sve do Uskrsa.

Treba reći kako se toga utorka narod oprašta od mrsa i svakog veselja. Pred samu pokladnu večer, obično djeca i mlađarija, oblače se u svakojaku nesvakidašnju, poderanu ili pretjerano veliku odjeću, šminkaju se i maškare. Nije rijedak slučaj da oko sebe vezuju i zvana, tzv. zvončari. Bitno je biti što neobičniji, što čudniji, tako da se iza tih maski sakrije pravi identitet i svoja osobnost. Tako preruseni, išli bi do svake kuće u selu. Igrali bi, pjevali i promijenjenim glasom tražili bi da im se štogod udijeli, bilo u novcu ili u hrani (uštipci, komadi suhoga mesa, kobasice...). Sa sobom su ti maškare obično nosili vreće i u njih stavljali ono što su dobili.

6. ČISTA SRIJEDA ILI PEPELNICA

Prvi dan korizme, srijeda prije prve korizmene nedjelje, i prvo dan poslije Poklada. To je dan posta. U crkvi se obavlja obred posipanja pepelom u znak prolaznosti života. (Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti - Memento, homo, quia pulvis es et in pulvere revertis). Tim riječima svećenici podsjećaju vjernike na riječi što ih je Bog rekao Adamu pošto je počinio prvi grijeh. Svakom vjerniku koji mu priđe, svećenik mu stavi malo pepela na glavu, izgovarajući već navedenu misao.

U narodu je kružila uzrečica:

- Čista srijeda, čisti crijeva.

U vrijeme od prije 50 i više godina Čista srijeda bila je dan strogog posta i nemrsa. Najčešće se ipak jelo samo jedan obrok toga dana. Bilo je to obično riba ili bakalar, najčešće i najjednostavnije bilo je pripremiti maslinovo ulje, koje se izlivalo na manje plitke posude. U tom bi se dodao sitno isjeckani bijeli luk, kvasina, malo soli i u to bi se umakao kruh. To se zvala smoča. Bilo je i onih koji su za taj dan jeli samo kuhane kukuruze, a najveći dio žena je taj dan 'sušio'. Jele su samo suhoga kruha i luka. Korizmeni post u vremenu o kojem govorim, bio je obvezatan, a danas samo petkom. Izuzetak su bili samo bolesnici i djeca.

Za cijelo vrijeme korizme vjernici nikako nisu pjevali vesele pjesme, niti su igrali, niti svirali. Radio i TV aparati su se uključivali samo kad su važnije informativne emisije (vijesti). Tko je imao TV aparat, preko njegova ekrana spustio bi crnu krpnu koju bi skinuo samo za vrijeme TV Dnevnika. Svakoga dana pjevao se Gospin plač, bilo skupno ili pojedinačno, na više načina: visoko ili nisko, brže ili sporije, što je ovisilo o prilikama i željama onih koji su pjevali.

Za vrijeme korizme naš narod se oblačio što god je skromnije mogao, a žene uopće nisu stavljale nikakav nakit.

Cvjetnica (Cvjetna nedjelja ili Nedjelja palmi) je crkveni blagdan kojim se u nedjelju prije Uskrsa (posljednja nedjelja korizme) slavi spomen na Isusov ulazak u Jeruzalem. Zato je u katoličkom svijetu uobičajeno da se te nedjelje svi ukućani umivaju u cvijeću i zelenilu. Dan prije toga djeca bi nabrala ljubičica, trešnjeva cvijeta, ili od nekih drugih procvjetalih voćaka. Navečer bi se kasno to cvijeće stavilo u lavor ili neku drugu prigodnu posudu. Ujutro bi se ustajalo prije izlaska sunca i umivalo u toj cvjetnoj vodi. Umivalo se po redu ustajanja.

Poslije toga odlazilo bi se na nedjeljnu misu, u crkvu. Obično bi domaćice sa sobom nosile maslinove grančice, u spomen na svečani ulazak u Jeruzalem. Za vrijeme mise blagoslove se maslinove grančice i odnose svojim kućama. One se ostavljaju na posebno vidno mjesto i tu ostaju do sljedeće Cvjetnice.

Nakon Cvjetnice slijedi Veliki ili Sveti tjedan, u kojemu Crkva zajedno s vjerničkim pukom slavi muku i smrt Gospodinovu. Ovaj tjedan smatra se glavnim žarištem crkvene i liturgijske godine.

Velikim četvrtkom počinje uskrsno trodnevlje koji se slavi spomen na tri posljednja dana Kristova života na zemlji. Počinje večernjom misom na Veliki četvrtak, doseže vrhunac u uskrsnom bdijenju, a završava večernjim molitvama (vesperama) na Uskrsnu nedjelju. Tijekom trodnevlja vjernici se pozivaju na razmišljanje o Kristovoj muc i smrti, te da na Uskrsnu nedjelju radosno svetkuju Njegovo uskrsnuće.

Veliki ili Sveti četvrtak je četvrtak pred Uskrs. Ma Veliki četvrtak Crkva slavi Isusovu oproštajnu večeru kao ustanovu euharistije. Glavna misa slavi se uvečer i može obuhvaćati obredno pranje nogu, kao spomen na primjer koji je dao Isus na posljednjoj večeri i naložio apostolima da ga nasljeduju. Toga dana biskup blagoslivlja sveta ulja u jutarnjoj misi koja se slavi u katedrali svake biskupije.

Od podne prestaju zvoniti sva crkvena zvona. Započinje muka Isusova. Za večeru na Veliki četvrtak obvezatno se priprema zelje s malo pomiješanog luka i prase, naravno bez mesa, jelo se začini maslinovim uljem. Vjernici

tijekom dana mole uobičajene molitve za taj dan, a večernju molitvu obvezno su molili svi ukućani, i malo i veliko, i muško i žensko, i staro i mlado. Molitvu je predvodio domaćin kuće ili najstariji ukućanin.

Ovaj crkveni blagdan smatra se jednim od najvećih u crkvenoj godini. To je dan koga Crkva, zajedno sa svojim vjernicima, slavi kao dan Isusove smrti na križu i njegova ukopa. Crkva ga nije propisala kao zapovjedni blagdan, ali toga dana naš narod ništa nije radio o zemlji, jer tada u njoj počiva Isusovo tijelo.

Narodni je običaj da se toga dana ipak ponešto radi o zemlji: popodne uputno je pomoći obrađivati zemlju iznemoglim starcima i udovicama. Prema starom kršćanskom običaju, dobro je činiti dobro svome bližnjemu, koji je u stanju potrebe.

Na Veliki petak odlazi se u crkvu. Tamo se prisutstvuje kantanju Muke Isusove i ljubljenju križa. Pored ostalog, običaj je da svatko izmoli 33 Isusove krunice i Gospin plač koji se inače moli u korizmi a obavlja se i pobožnost Križnoga puta.

Veliki petak je i veliki post. Konzumira se bakalar ili neka druga riba. Ima i onih koji toga dana 'suše'. Oni jedu samo suhi kruh i luk. Od pića se koristi crno vino, jer se vjeruje kako se ono pretvara u krv. Toga dana boje se i šaraju uskrсна jaja. Ovaj prastari kršćanski običaj na svijetu, jer se jaje smatra simbolom života. U našem kraju, užem i širem, bojenje jaja se obavljalo uz pomoć lučine (ljuska crvenoga luka, koja se dodavala u vodu u kojoj su se jaja kuhala).

Vjernici i njihovi duhovni pastiri ovaj dan slave kao spomen Isusova počivanja u grobu. Do podne se toga dana posti i ne radi se o zemlji. Odlazi se u crkvu, a sa sobom se nosi nekoliko obojenih jaja i nešto od drugih suhih jela, u crkvu, na blagoslov. Velika (Bijela) subota je dan molitve i skrušenja.

USKRSNUĆE Isusovo je središnji događaj Evanđelja i temeljna činjenica naše katoličke vjere. Sva evanđelja izvješćuju o Isusovu uskrsnuću treći dan nakon raspeća, smrti i ukopa. To je nečuvena i neizreciva pobjeda Isusa Krista, Sina Božjega i našega Gospodina. Jedno od temeljnih uvjerenja naše katoličke vjere izričemo u *Vjerovanju apostolskom*. Završna tvrdnja iskazuje se riječima: "Vjerujem u... uskrsnuće tijela i život vječni." Vjernici su spoznali kako smrt ipak nije posljednja riječ. Posljednja je riječ Božja. S onu stranu smrti očekuje se novi život, u kome ćemo svi biti djeca Božja.

"Ako Krist nije uskrsnuo, uzalud je propovijedanje naše, uzalud je i vjera vaša... Ali Krist je uskrsnuo.. i kao što u Adamu svi umiru, tako će i u Kristu svi biti oživljeni..." (1 Kor 15,14, 20, 22).

Uskrs uvijek dolazi u prvu nedjelju koja pada iza punog mjeseca nakon proljetnog ekvinocija, odnosno ravnodnevnicе 21. ili 22. ožujka. Tako je Crkva uvela slavljenje Uskrsa kao pomičnu svetkovinu koja ne može biti prije 22. ožujka, niti kasnije od 25. travnja.

Na uskrsno jutro ukućani ustaju mnogo ranije nego ostalih jutara. Već u rane jutarnje sate muški dio ukućana (dječaci, momci, oženjeni ljudi) prilaze jedni drugima, čestitaju Uskrs međusobno i isprobavaju čije je (obojeno) jaje najtvrdje.

Domaćica priprema doručak, i to kuhano jelo. Prethodno, prvo se uzima komad kuhanih jaja, koja su jučer nošena u crkvu, na blagoslov. Od suhoga mesa, koje je jučer također blagoslovljeno, izreže se i pripremi narezak. Prije nego što objedovanje počne, svi ukućani sjedaju za stol, ili siniju. Nakon toga slijedi molitva koju predvodi domaćin. Molitva završava Vjeronanjem. Pošto se molitva završi, svi redom uzimaju dio usitnjenog blagoslovljenog jela, a zatim nastavljaju doručkovati.

Kad se završilo s objedovanjem, svi koji nisu spriječeni pripremaju se za odlazak u crkvu. Po cijelome selu čuje se vesela pjesma, svirka, pravo narodno veselje. Eto, nakon korizmenih tužnih pjesama, evo sad i radosnih, uskrsnih. U takvom raspoloženju i veselju dolazi s do crkve. Slijedi onda sudjelovanje na euharistijskom slavlju. Kad se misno slavlje završi i odsluša Riječ Božja, izlazi se u crkveno dvorište. Tu se nastavlja međusobno čestitanje, tucanje jajima, pjesma, svirka, igra, prava pučka zabava... Nakon toga slijedi povratak svojim domovima, u kojima se priređuje obilati obiteljski ruča, kome prethodi zajednička kućna molitva i zahvala Bogu na njegovim darovima.

Svojevremeno je uskrsni ponedjeljak bio zapovjedni blagdan, za razliku od današnjega. Ipak, u puku je ostala tradicija pučkoga slavlja. Nastavlja se s čestitanjem onima kojima to nije uspjelo jučer, te tucanje jajima, igra se, pjeva i veseli.

Nedjelja koja dolazi iza Uskrsa narod zove Mali Uskrs. Zapravo, to je samo produžetak uskrsnoga slavlja. Ali, intenzitet toga malouskrsnoga slavlja je mnogo slabiji nego na Uskrs. Iako je od Uskrsa prošao cijeli tjedan, još nisu potrošena sva kuhana jaja. To koriste djeca, pa nastavljaju s tucanje, s preostalim obojenim uskrsnim jajima.

Poje Gospe tužnim putom

Poje Gospe tužnim putom,
zagrni se crnim skutom.
Ona ugleda drven križ.

Isus s križa progovara:
“O Marijo, mati moja,
ne velim ti da si moja,
već ti velim: budu Božja.
Teže su mi suze tvoje,
neg po meni rane moje.
Teže mi je tvoje uzdisanje,
neg na križu moje umiranje.”
Ko moju molitvicu molio
na blag danak,
na Veliki petak,
pedeset i pet puta,
Bog će mu dati svitli raj
na umrli sat.

7. NAJSLAĐI KRUH NA SVIJETU

Duh vremena - kruh vremena.
(Stanislav Šimić)

Evo još nekoliko narodnih običaja i prizora iz teškoga seoskog života posuškoga kraja. Ni ženski poslovi nisu ništa lakši od poslova muškaraca. U te teže ženske poslove ubrajaju se: kuhanje kruha, tkanje ili pletenje podveza, pregača, traverci, terluka, raznih pojaseva, tkanica, ječermi, šalova... Tu su i radovi oko pripremanja mlijeka i dobivanja sira, nošenje drva i vode...

Prvo, domaćica kada želi skuhati kruh mora imati čiste naćve, izdubljene u drvetu ili napravljene od dasaka. Bbilo je i onih koje su ugrađene na zid, u visini pojasa, pa se kruh mogao mijesiti i ostojećki. Druge žene, koje nisu imale tu sreću, morale su kruh mijesiti u klečećem stavu. U naćve se prvo prosije brašno, a to se obično radilo poslije večere. Kad se brašno prosijalo, onda se na sredini kupole rukom pravilo udubljenje u koju se stavljala sol, ulijevala topla voda i dodavao domaći kvasac, odnosno nepečeni komad (10-15 dg) od prethodnoga kruha. Taj komad odleži 24 sata, ukvasa se i tako se domaći kvasac umnožava za svaka 24 sata.

Kvasac treba u malo vode dobro razmutiti tako da bi mogao biti što korisniji cijelom novom velikome kruhu. Nakon toga slijedi teški ručni rad a to je miješenje tijesta kako bi se potpuno izjednačilo. Kad umiješeno

tijesto dobije potrebnu tvrdoću, odlaže se u veliki drveni čanjak, koji se prethodno pospe brašnom kako se tijesto ne bi zalijepilo za njegove stranice. Nakon što se prekrije platnenim ubrusom, tijesto se ostavlja da prenoći. Ujutro domaćica rano se ustaje, loži vatru na ognjištu (ili ako je netko imao šporet), kako bi se ognjište dovoljno zagrijalo. Nakon toga ponovno pristupa sinoćnjemu tijestu, prekuhava ga a zatim stavlja na lopar koga je prethodno malo pobrašnila. Razlog za to posipanje lopara brašnom jest u tome da tijesto prilikom stavljanja s lopara pod sač ne bi skliznulo i otišlo u pepeo.

Prije nego što će staviti kruh da se peče, domaćica na ognjištu razgrne vatru, dobro počisti i pomete dio zagrijanoga ognjišta, oslobode-nog od luga i prašine, zatim s lopara spušta tijesto na ognjište, onda uzima u ruke ožeg, prihvaća zagrijani sač (ili sačuru ako je kruh manji), te poklopi tijesto. Nakon toga nagrće pripremljenu žeravicu, nastojeći da žeravica bude ravnomjerno raspoređena na svim dijelovima sača (sačure). Samo se na vrh sača, oko uha sača stavlja malo više žere. Ta žera stvara veću toplinu, a i kruh je najdeblji u sredini.

Za vrijeme dok se kruh peče domaćica nekoliko puta ožegom podiže sač kako bi kontrolirala proces pečenja. Kada se uvjeri da je kruh dovoljno ispečen, skida sač, podiže kruh s ognjišta, prekrije ga platnenim ubrusom i odloži da se hladi. To je u najkraćim crtama proces kako se dobiva “najslađi kruh na svitu”. Nakon toga dovodi ognjište u prvobitni položaj i vatra se i dalje održava.

Domaći kruh se pravio od raznih vrsta brašna, ili miješanjem pojedinih vrsta. Tako imamo pšenični kruh, pšenični, kukuruzni, ječmeni, ražov, ozimični... Najčešće se miješalo pšenično i kukuruzno brašno. Pravila se također i pogača, beskvasni kruh, u koji se ne stavlja kvasac, nego se odmah poslije miješenja tijesto stavlja pod sač ili u rernu. Pravile su se pogače s ukrasima ili bez njih, a kad se ispeče, premazivala se razmućenim jajima.

Ukrasi su najčešće bile izbočine na gornjoj strani kruha, a nastajale su tako što se, neposredno prije stavljanja pod sač, gornjim rubom čaše, prethodno pokvašen, utiskivao na tijesto. Na taj način cijela gornja kora kruha bila je “ispisana”. Ukrašavalo se i drugim predmetima (vilicom, žlicom i sl.). na božićnom kruhu obično bi se pravilo otisaka vrhom čaše koliko ima članova obitelji, tako da svaki član dobije po “jedno oko”, a ako je bio veći broj ukućana, pravilo se dovoljno božićnoga kruha, kako bi se svi dovoljno podmirili i tim prehrambenim artiklom. Za Božić ne smije nikome ništa nedostajati!

Slavni kruz razlamamo

Slavni kruz razlamamo
potrebno milujemo.
Zarad tebe, mili Bože,
na grišnike ti se smiluj,
da procvate duša naša,
da prosvitli,
vičnju milost nam dopusti.
Još te molim, dobri Bože,
koji nas ti od praha stvori.
Ti dopusti i učini
da se moremo radovat,
s Gospom majkom pribivat,
lice Božje uživat.
Sine Božji, budi faljen
po sve vike vikov.
Amen.

8. ODJEĆA KAO POTREBA I KAO UKRAS

*Tko ima samo jedne hlače,
uvijek zna što treba obući. (Slovačka)*

Tkanje je način proizvodnje tekstilnih materijala ili predmeta neprekidnim križnim preklapanjem osnove (uzdužne niti) i potke (poprečne niti). Tkanje se vršilo na primitivnom tkalačkom stanu.

Za tkanje podveza postojao je specijalni mali stalak na kome su se tkale podveze i neke male vrpce (trake) kao i trobojnice (u ono vrijeme). Na većemu stanu tkale su se rute, pregače, gunjevi, šalovi, pojasevi i tzv. tkanice koje su se nosile oko pojasa.

Ovaj posao, osim velikoga fizičkoga napora tkalje (istovremeni rad objema rukama i objema nogama), od tkalje je zahtijevao i intelektualne napore, kako bi se budući proizvod koristio, ne samo u praktične, nego i u estetske svrhe.

U vrijeme, ili nakon tog napornoga ženskog rada, trebalo je voditi računa o procesu dobivanja, pripremanja, čuvanja i prerade mlijeka u mliječne proizvode.

Mlijeko prvo treba pomusti (od krava, ovaca, koza). Pomuzeno mlijeko treba prvo procijediti, na cjediljku ili na gazu. Nakon toga se mlijeko

pristavlja da bi se skuhalo, u bakrenom kotlu ili u zemljanoj posudi. Kada mlijeko bude skuhan, skida se s vatre. Kada se ohladi, kiseli se ili se mete. Prije metenja ulijeva se u stap i mećajom se dobro izmete tako da se dobije posebno maslo, i mlaćenica za piće. U daljnjem procesu može se siriti kako bi se dobio sir. Kada se mlijeko usiri, onda se sir stavlja u bijele platnene krpe ili ubruse, dobro se iscijedi, a onda se stavlja u specijalni okrugli ili četvrtasti okvir/kalup. Sir tako odstoji nekoliko dana. Poslije toga iz kalupa i može se odmah jesti, a može se sir ostaviti da se osuši, a s dodatkom malo soli, može se stavljati i u mješine (nakon 40 dana po stavljanju u mješine, sir se može jesti), ili na čerenj da se dobije vrlo ukusni dimljeni sir.

U ono vrijeme žene u mome kraju imale su još jednu izuzetno tešku zadaću: opskrba domaćinstva pitkom vodom, za ukućane i za živinu. Za napajanje stoke uglavnom su se pravile ili koristile prirodne lokve, izvori, korita. A što se tiče pitke vode za čeljad, to je već bio daleko teži proces opskrbe. Malo je bilo čatrnja, pa se voda uglavnom nosila ili dogonila iz daleka, pitka voda dogonila se na magaradima, konjima ili na volovskim kolima. Kad svega toga nije bilo, donosile su je žene, u burilima, na svojim leđima. Valjalo je toliki teret donijeti s udaljenosti od nekoliko kilometara. A kad se napokon donese, slijedili su drugi ženski poslovi, ništa manje teški. A ni roditeljske, ni bračne, ni neke druge obveze i dužnosti nisu se smjele zaboraviti.

9. KOMU OPANCI, KOMU OBOJCI

*Narodna je nošnja - kada seljakinja ode
u šumu i uprti na se breme drva pa ga
nosi kući da joj sve kosti škripaju.
(Stanislav Šimić)*

Opanci, oputaši, su obuća od štavljene kože, bez potplata, s oputom za njihovo vezivanje oko noge iznad gležnja, a obuvaju se na obojke. Nije bilo tvorničke proizvodnje, nego su se proizvodili u svakom domaćinstvu. Zapravo, nisu se proizvodili nego pravili. A, kako su se pravili opanci?

Većina stanovništva ovoga kraja koristili su kao sirovinu koristili krmeću ili govedu kožu. Mješine bi se rastegle na nekom predmetu ili se razapele drvenim štapovima. Tako bi se te kože sušile neko vrijeme. Poslije bi se osušena koža isjekla na tzv. vaše. Od vaše bi se krojio opanak. Postojale su specijalne igle opančarice. Također je postojalo i

specijalno šilo kojim bi se taj iskrojeni opanak isprobadao po krajevima. Tako su se stvarale rupice kroz koje će se provući oputa ili neka buduća špaga. Od toga špaga su se pravili tzv. špagavci, a od opute normalni opanci.

Oputa se dobivala od ovčjih koža, a nerijetko i od kozje osušene kože. Osušena mišina se iskroji tako na tako uske trake, koje se kasnije usukuju u oputu. Njezina najveća debljina može biti do 3-4 mm. Upredena oputa se smota u klupko, a onda se, uz pomoć opančarice i šila provlači kroz napravljene rupice na iskrojennom opanku, i smisleno povezuje u skladnu cjelinu.

Tko bi rekao da su te uske trake mišine provučene kroz tako sitne tragove šila?

Sl. 4. *Muška narodna nošnja Imotskog i Posušja.*

O Marijo, Marijo

O Marijo, Marijo,
koliko bi ja sritna bila
da ja ne budem sagrišila,
Isusa, sina tvoga, uvidila.
Ali što ću, slatka mati,
tebe zovem, neću stati,
da mi dadeš moje grije plakati,
na nji' se više ne vraćati.
Obećavam, majko,
prija želim umriti,
nego više sagrišiti.
S Bogom se živim sastati,
nikad se više ne rastati.
Divo, diko sviju divica,
dika već mi nemoj biti gorka.
Čini mene s tobom plakati.
čini mene križa nositi,
rane svete štovati,
rane ne načiniti,
ranit me svetim križem,
napojit me s krvi sina propetoga.
Da me plamen ne opali,
o sveta Divo, ti me obrani
na dan Suda strašnoga.
O Isuse moj, kad ja umrem,
nek me suze tužne majke
vode rajskome dobitku.
Kada tilo živo izdane,
nek se duši dade salva rajska.
Kod bolesti, Majko sveta,
za Isusa ranjenog, propeta,
nek nam bude u srcu.
Gospodine Isuse, oče preslatki,
s ljubavima za veselja
koja bude pružala majka tvoja,
kad se ukazala na onu radost,
na Božanjsku milost,
o Isuse, molim tebe,
da prosvitliš mene,

da mi dadneš Duva Svetog,
za tvoju volju svetu,
za svi' dana života moga.
Koji živiš i kraljuješ
u jedinstvu Duva Svetoga.
Isus je Bog
po sve vike vikova.
Amen

10. POČETAK VINSKIH RADOSTI I RADNIH SIJELA

*Dok je vino u bačvi, ono je naše:
kad ga popijemo, mi smo njegovi.
(Njemačka)*

Zapovjedni crkveni blagdan je svetkovina Svi sveti, a slavi se 1. studenoga. I uz ovaj blagdan postoje stari dobri narodni običaji. Navrcivale su se bačve, probalo vino, a uz vino i blagdan uvijek je veselo. Nekad je toga veselja bilo i preko mjere. Vrijeme iza Svih svetih značilo je doba velikih priprema za zimu. Sjekla su se drva i slagala oko kuće. Duhan se listao i razabirao, vezivao, pripremao za sječenje, pa su se tim povodom zakazivala i sijela.

Obično je mladarija zakazivala manjanje kukuruza, vezivanje duhana, češljanje vun... U svemu tome radu uvijek se govorilo: Kad će Božić, sv. Stipan, sv. Ivan i Nova godina, a za malene Mladenci..., uvijek se djeci prijetilo:

- Kad dođu Mladenci, dobit ćeš šipku po zadnjici...

Jesenska svetkovina sv. Kata obično je bila provjera stare izreke: Sveta Kata - snijeg na vrata. Najčešće se ova izreka potvrđivala. Tada se obično kolju žirnjaci (krmad), ovce, ovnovi ili poneko goveče za sušenje i za zimnicu. Za mladež je, osim subotnjih moba, jedino sastajalište bilo kod crkve, poneke proslave ili svadbe. Tada bi se šetnja odvijala na Bajeru, a kasnije cestom kroza selo.

11. KRUH SA SEDAM KORA

Kruh izvan kuće ili je preslan ili prepečen. (Talijanska)

Ljeti obavezno, već poslije sv. Ante, počinju zreti bijela žita. Tada se počinje žeti i ručnom kosom kositi. Ako će se žito vrći, onda se veže u brimenja i goni na guvna, a ako će se stabljike koristiti za pokrivanje

kuća ili štala, onda se veže u ručice kojima se udara u skinuta drvena vrata kako bi zrna ispala... ako nemaš svoga guvna, onda čekaš na red. Kad hoćeš da vršeš onda se brimenja unose na guvno, razgrću vilama okolo stožine, ukrug, promjera nekoliko metara.

Kada se vršaj prilično ujednačio, uvodi se konj, dva ili tri, povežu se oko vrata (zakačeni drvenom kukom), a drugi kraj konopa veže se za stožini. Tako povezani konji tjerali bi se u krug. Krugovi su bivali sve manji, jer se konopac omotavao oko stožine. Kad su konji došli gotovo do stožine, čovjek koji ih je kandžijom gonio, uzima ih, otkačuje drvenu kuku i konje okreće u drugom smjeru. Konop se polagano počinje odmotavati, a konji praviti sve veće krugove. I sve se opet ponavlja, sve dok se žito ne izvrše.

Kad se misli da je sve žito izvršeno, da je svako zrno ispalo iz svoga ležišta u klasu, tada se uzimaju vile i grablje te se skida velika prazna slama i odlaže na jedno mjesto. Nakon toga se slama odgoni ili odnosi u pojate ili u prostorije za odlaganje slame. Kada su odstranjeni i usitnjeni komadići slame, a ostaje samo pliva. Tada se žito skuplja na gomilu. Tada se uzimaju specijalne drvene lopate, zahvaća se žito i što može više, baca se u zrak, u smjeru odakle puše vjetar. Vjetar odnosi plivu. Ako je ostalo još plive u žitu, postupak se ponovi, pa se još jednom vije, a ako je i tada još ostalo plive, onda se vrši privijavanje, ili se žito baci na rešetko tako da se dobije čisto zrno i kvalitetno žito.

Kad se hoće dobiti čisto žito, koje nalazi u ručicama, čiju ćemo slamu koristiti za pravljenje krova, onda se uzmu čvrsta drvena vrata, polože se ukoso, po dužini, na dva veća kamena i onda se ručicom mlati po vratima. Kad se misli da su sva zrna iz ručice ispala, ručica se odlaže na stranu. Bio je to težak i mukotrpan posao. Ljeto je, sunce upeklo, valja teško raditi, a znoj kipti li kipti. Na znojavo tijelo prašina lijepi li se lijepi. Poslije takvog rada i pripeke čovječje lice postane kao borova kora, a tek nešto kasnije čovjek se i okrasta, pa se te ozljede nose dva do tri tjedna.

12. OBIČAJI ZAPADNE HERCEGOVINE

Običaj je ustaljeni, tradicionalni, nepisani način ponašanja u određenim životnim prilikama neke ljudske zajednice.

U ono vrijeme kad bi se momak ženio, najprije je trebalo obavijestiti roditelje, a cura svoje roditelje. Onda ide jedan posrednik koji zakazuje ugovor između mladenaca, tj. njihovih roditelja. Kad se uspostavi veza

onda se i zakaže određena večer. Te večeri na ugovor ide otac (ako ga ima) i majka (ako je ima) ili najuži rod oca i majke. Naravno, i mladoženja. Onda se mogu pozvati ujaci i braća ili sestre. Poslije ugovora zakazuje se datum vjenčanja. Ako se slučajno cura umakne ili odvede, onda treba tražiti od fratra odobrenje da im dozvoli vjenčanje. Fratar odbija i šalje ih biskupu. Biskup daje pismenu potvrdu da se mogu vjenčati. Naravno, biskupu se nešto plaćalo za to. Mladoj je bilo zabranjeno nositi bjelinu.

Kada je zakazan datum vjenčanja, mlada, svi njezini ukućani i šira rodbina pripremaju mladi darove i opremu. Mladoženja kupi kićene svatove. U to vrijeme gotovo 90 posto svatova bili su bliža ili daljnja rodbina. Bilo je vrlo malo prijatelja. Kad mladoženja pozove sve svatove, onda se on sprema za pir. Svadbena veselica gotovo redovito bi se održavala u mladoženjinoj kući.

I svatovi imaju svojih briga. Traže odijelo za svadbu, ako ga sami nemaju. Za svatove se tražili i najbolji konji. Bilo je i onih, ali rijetko, koji su naplaćivali pozajmljivanje konja za svatove. Mladenci se tada dogovore da u crkvu, kako bi se ispovjedili i pričestili, a ako imaju duga prema crkvi, da to podmire i raščiste. Kod fratra se zakazuje nadnevak vjenčanja. Obično je vjenčanje bilo utorkom. Tada fratar prije dva tjedna prvi put navješćuje da se ženi taj i taj, i uzima tu i tu djevojku. Momak i djevojka prvi put; to je bilo prvo navješćenje. Druge nedjelje, drugo navješćenje, treće nedjelje, treće navješćenje i vjenčanje. Bilo je slučajeva da je momaka zatražio da se odjednom navijesti za sva tri puta, ali to se moralo posebno platiti. Morao je dokazati u tom slučaju, pred dva svjedoka, da nisu u srodstvu. Ova navješćenja su zato ovako i postavljena da se sve može ispitati i dokazati, ali i razmisliti o budućem braku. Ako nešto nije u redu, navješćenje se obustavlja.

Uoči svadbe, ako je svadba u utorak, onda bi uža rodbina išla po djevojački sanduk, odnosno po opremu. Često se išlo samo s konjima, a vrlo rijetko zaprežnim kolima. Obično bi u mlade bila tzv. bala, s njezinom komplet odjećom, a na drugoj strani sanduk ili baul, u kojima se nalazili darovi za svatove, kao i mladine sitnice. Može biti i dvije-tri bale, u ono vrijeme gunj, rute, ječermice, tkane haljine, torbe, škip za pranje, prakljača, metla i perača.

Kada svatovi određeni dođu pred mladinu kuću, onda budući kum ili djever traži gdje je djevojačka soba. U djevojačkoj sobi obično stoji djevojački sanduk, ispred vrata stoji neka oštra mlada, koja odgovara:

- Pa, što će vam to?

- To nam treba za jednog mladoženju i voljni smo platiti, odgovaraju svatovi.

I onda mlada dozvoljava da se roba pregleda. Tek onda nastaje pogađanje, redaju se dosjetke, narodne mudroslovice i doskočice... Na koncu se to plati i otkupi. Kad je roba otkupljena, čuvar robe predaje ključ kumu ili diveru. Tad domaćin uvodi svatove u drugu prostoriju, u kojoj će se jesti, pivati, piti i veseliti se. Poslije toga roba se tovari i goni mladoženjinoj kući. Kod mladoženjine kuće sanduk čekaju svatovi, susjedi i ostali radoznali narod. Kad se sanduk istovari, mladoženja robu unosi u kuću. Tad stari svat preuzima komandu i poziva sve svatove u prostoriju gdje će sutra biti svadba. Tad se pročita tko će koje zaduženje sutra imati: tko će biti buljubaša (tj. vođa svatova), stari svat se znade, tj. mladoženjin ujak, tko će biti kum, djever, zamjenik kuma, zamjenik djevera...

Može biti po pet zamjenika, onda barjaktar, zamjenik barjaktara i čauš. To je zadnji svat od svatova. Kad je raspored gotov, stari svat se prekrsti i svi zajedno večeraju. Odredi se točan sat sutrašnjeg okupljanja kod mladoženjine kuće. Sutra, kad se svatovi skupe i sjednu po redu, treba se prišivati momačko cvijeće. Tu je obvezatno bila trobojnica. Poslije cvijeća stari svat naređuje da jedan broj svatova ide po mladu. Kad oni odu, oni koji ostaju ručaju i čekaju komandu kad će krenuti na mjesto sastanka zakazanog s mladom i njezinim svatovima. Uz mladu je obvezno išla pratnja: roditelji i uža rodbina. Kad se sastanu onda zajedno idu u crkvu. I u crkvi se obavlja vjenčanje. Poslije vjenčanja ide se u smjeru mladoženjine kuće. U gotovo svim slučajevima ide se ukруг, naoposum. Svi su konji jednako okićeni, oglav, griva, rep zavezan, sedlo po mogućnosti najbolje, a ako nema sedla, ima samar s nečim prekriven, ukrašen kao što je npr. mješina itd.

Kada se dolazi blizu mladoženjine kuće, tada nastane mala strka i povici:

- Evo svatova! Tada majka na čelu hvata kolo, kao i sve žene iz uže rodbine i ostale žene. Majka započinje pjesmu:

- Ovo kolo sina moga...

Usred kola je rešeto. Jedna od žena iz uže rodbine drži rešeto i po starosti svatova u pjesmi ih proziva, npr:

- Stari svate, mili brate, daruj nami, našem kolu...

Tako se to igra i pjeva sve dok se svi svatovi ne izredaju i dok svatko po nešto ne ubaci u rešeto. Istoga trenutka mlada dijeli djeci darove, baca bombone, bajame, orahe i šećer. Barjaktar s barjakom zatvara kužinu i ne otvara je dok ne dobije neki dar. Poslije tog čina kum i djever uzimaju jabuku od mlade, koju će ona bacati preko kuće. U jabuku utiskuju sitni novac.

Kad mlada prebaci jabuku preko kuće, ide sa svekrom u kužinu, da zavrti poklopac na loncu ili bronzi. Tada stari svat poziva sve svatove unutra, a u to doba i pođani stižu (pođani od pohođani). Kada se najavi da stižu pođani, tada izlazi mlada, kum i djever pred roditelje i pođane. Ulaze i sjedaju posebno od svatova, a roditelji preko puta svoga djeteta. I tako nastaje zajednička večera. Poslije večere mlada dijeli svatovske darove. Kako mlada po redu dijeli darove, tako joj svaki svat plaća dar. Poslije darova malo se zsvira, zapjeva uz gusle, diple, sviralu ili usnu harmoniku. Poslije toga veselja počinje djevojačka jabuka: odrede se tri djevojčice koje će opjevavati svatove, po redu, od staroga svata do čauša. Jabuka se sveže na jedan i tako kum i djever mašu jabukom oko glave svata, dok on ne plati.

Postoje i male šale za zatezanja, ali sve se završi veselo. Novac staroga svata obično se zaveže na jabuku i ne skida se sve dok prođu svatovi. Bude slučajeva da netko dadne više nova, pa su njegovi novci na jabuci, da ih svatko vidi. Pred starim svatom, za vrijeme svadbe stoji sirova, okićena kokoš, i na njoj stotinu šibica i stotinu cigareta. Na kraju svatova stari svat svakome podijeli po jednu cigaretu.

Buljubaša i svi svatovi do barjaktara nosili su buklije vina, rakije i likera. To je visjelo o sedlu ili samaru. Konji su u svatovima bili poredani jedan za drugim, kao u cirkusu. To je bila milina pogledati. Iz buklija su se služili svi prolaznici, pored kojih bi svat stao i počastio pićem.

Sl. 5. Narodni guslar iz Posušja.

Za svakim svatom išla je njegova supruga, ili netko iz kuće. Nosio se tzv. prinos, tj. punu vreću ili dvije. Ako ti je mladoženja rod, u vreći je obvezno bilo: vino, rakija, kokoš, obvezno pogača ispisana s čašom, te uštipci, janjetina, pršut itd. Ovako je nekako izgledala jedna svadba u Grabu, prije 70-ak godina.

Svatove su redovito pratile male šale. Mladi svatovi bi se zalijetali da odnesu novac iz rešeta, ili čak cijelo rešeto. A bilo je slučajeva da bi mladenki ukrali jednu cipelu, ili čak obje, ili neki drugi njezin predmet, ili čak i samu mladu. Tu je bilo šale do iznemoglosti. Krađa mlade trebala je biti opomena kumu i djeveru da slabo čuvaju mladu, pa za to moraju platiti tzv. otmičarima.

Malo je svadbi bilo u kojima su se mogli naći pijati, kašike i viljuške, a kamo li ostali pribor za jelo. Gotovo u sav pribor i posuđe za jelo bio je drveni, ručne izrade. Da bi se takav pribor skupio za svatove, valjalo je obići cijelo selo.

OBIČAJI - oblici ponašanja i djelovanja pojedinaca ili kolektiva utvrđeni u okviru jedne zajednice na osnovi tendencije i naslijeđenih obrazaca koji se prenose s generacije na generaciju; društvena pravila ponašanja koji oblikuju obrasce društvenog i poželjnog vladanja pojedinaca u jednoj zajednici. Javlja se pretežito kao nepisana pravila vladanja i razlikuju se od pravnih normi po spontanosti kojom se oblikuju, kao i oblikom sankcija koje sredina primjenjuje prema prekršiteljima.

Tradicijski običaji ustaljeni načini ponašanja s normativnom, ceremonijalnom i simboličkom funkcijom, svojstveni određenoj društvenoj zajednici, promjenjivi s vremenom i lokalno varijabilni. Obilježavaju važne trenutke čovjekova života: rođenje, kršenje, odrastanje i nastupanje zrelosti (inicijacija), sklapanje braka (svadbeni običaji), smrt i pokop (pogrebni običaji). Reguliraju odnose među ljudima (pobratimstvo, kumstvo). Prate početak ili završetak važnih poslova (oranje, sisanje, žetva, prelo, običaji uz gradnju kuće i dr.), s međusobnom radnom pomoći (moba), uz agrarne poslove i s magijskim običajima za izazivanje kiše (dodolski običaji). Razdjeljuju i obilježavaju protok vremena tijekom godine pa se održavaju u kući (imendan, krsna slava; Badnjak, Božić; Uskrs,) ili su javni godišnji običaji, često vezani za vjerski kalendar... poklade osobito uz Pepelnicu, Cvjetnicu, Jurjevo, uz Duhove, Sve Svete, Dušni dan... Lokalni običaji simbolički obilježavaju regionalne (seoske ili gradske) zajednice.

Običaji se razvijaju u svim oblastima društvenog života.

Običaji kao društvena pravila ponašanja razvili su se i prije formiranja klasa, država i prava. Pravni poredak robovlasničkih i feudalnih država osniva se uglavnom na običajnom pravu.

Mjesto	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Bare	-	-	-	-	-	1
Batin	787	824	783	806	744	629
Broćanac	1148	1061	1063	1229	1214	1147
Čitluk	567	695	576	978	871	944
Gradac	928	900	890	1037	952	850
Konjsko	-	-	-	-	-	5
Osoje	601	623	651	667	655	634
Podbila	557	556	562	504	247	161
Poklečani	1190	1247	1108	1060	890	808
Posušje	1206	1286	1436	1629	2738	3913
Rastovača	1102	1071	1151	1162	1182	1436
Sutina	1671	1590	1489	1558	1314	1325
Trribistovo	435	536	479	454	422	273
Vinjani	1026	1102	1105	1177	1114	1159
Vir	1438	1502	1728	1872	1757	1675
Vrpolje	948	974	952	959	858	827
Vučipolje	143	153	153	146	102	50
Zagorje	872	949	1038	1112	1081	993
Zavelim	598	589	576	532	314	309
OPĆINA POSUŠJE	15.217	15.568	15.847	16.882	16.455	17.134

Općina Posušje ima samo 19 mjesta, ali 17.1134, i 3913 stanovnika u Posušju. Ovo su podatci iz popisa 1991. god. Općina Posušje graniči s općinama Grude, Imotski, Tomislavgrad, Jablanica, Mostar i Široki Brijeg. Površina općine iznosi 461 km². Gotovo 100 % su stanovnici katolici, i imaju gotovo identične narodne običaje. Bilo je dosta književnika: Petar Bakula Ml., Ićan Ramljak, Umberto Jerko Lončar, Ana Martić, Slavo Antin Bago, Jakov Rafel Romić, Vinko Lončar, Stanislav Bašić, Radica Leko, Iko Tolo, Miljenka Koštro... Raniji su književni stvaraoci: fra Grgo Martić, fra Petar Bakula, fra Vlado Lončar, fra Frano Čuturić, Vlado Petričušić, Zoran Jurišić, Vlatko Mršić, fra Svetozar Petric...

Usmeno narodno stvaralaštvo: Pod pojmom podrazumijeva se najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkog stvaranja jezičnim medijem. Mnogo je starija od pisane književnosti, tematski i stilski različita. Usmeni način izražavanja nužno drukčije komponira književni tekst od pisanoga.

Usmenoknjiževni oblici su: drama, retorika, lirska pjesma, epska pjesma, pripovijetka... U usmenoknjiževne retoričke vrste ubrajaju se zdravice, brojalice, brzalice... Poslovice i zagonetke možemo podijeliti u nekoliko tematskih skupova: povijesne, etnološke, filozofske, politološke, sociološke, dijaloške i dr. Zagonetke se sastoje od zagonetljaja i odgonetljaja, i za njih je karakterističan metaforičan način izražavanja.

Narodna lirska pjesma izražava neposredna osjećanja i zapažanja, a nastala je u svezi sa stvarnim društvenim životom. Narodna lirska pjesma u pravilu se pjeva. Postoji više skupina lirskih narodnih pjesama: običajne i obredne, dodolske, koledske, svatovske (motivi iz bogatih svadbenih običaja i obreda, iz ljubavnog života i njegove uže povezanosti s društvenim prilikama), uspavanke, tužbalice (naricaljke, tužaljke), ljubavne...

Sl. 6. *Fra Petar Bakula.*

U posuškom kraju svjetlo dana ugledao je i fra Petar Bakula, neumorni graditelj, pisac i znanstvenik. Ovaj je duhovnik napisao 27 djela, od kojih je najpoznatije TOPOGRAFSKO-HISTORIJSKI ŠEMATIZAM FRANJEVAČKE KUSTODIJE I APOSTOLSKOG VIKARIJATA U HERCEGOVINI ZA GODINU GOSPODNJU 1867.

Lirika izražava čuvstva i refleksije. Ona prati čovjeka od kolijevke (uspavanke) do groba (tužbalice), u veselju i u tuzi, uz obrede i običaje, uz svečane zgrade, u ratu i u miru, u ljubavi i u mržnji, u siromaštvu i bogatstvu... Balade i romance smatraju se središnjim dijelom lirskog pjesništva. To su manje pjesničke pripovijesti, ponekad vrlo minijaturne, a ponekad s razvijenom naracijom, pa tako postaju lirske-epski oblici. Balada privodi naraciju tragičnom završetku, za razliku od romance koja je cijelim svojim narativnim tijekom vedra, živa i razdragana.

Vic (šala, dosjetka) je naziv za kratku jezičnu tvorevinu koja služi za izazivanje komičnoga dojam, sažeto zacrtavši neke situacije, događaje i karaktere. Struktura vica često je vrlo složena. U njima se najviše koristi dvosmislenost riječi i životna protuslovlja kojima obiluje svakodnevnica, a neposredni kontekst često u njihovu razumijevanju ima odlučujuću ulogu.

Ovo su samo neke književno-teorijske postavke o usmenom narodnom stvaralaštvu u oblasti književnosti. U neposrednoj praksi to izgleda mnogo jednostavnije. Uvjeran sam kako su sve nabrojane narodne (usmene) književnosti već odavno zastupljene i kod naroda posušškoga kraja, genija njegovoga. Za veće oblike bilo bi potrebno puno više vremena i (na žalost) ograničenog prostora.

Sl. 7. Posušje, kip fra Grge Martića, rad Izvora Oreba.